

บทที่ 5

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

บ้านนาปลาจาด ตั้งอยู่หมู่ที่ 4 ตำบลห้วยผา อำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน อยู่ห่างจากตัวเมืองแม่ฮ่องสอนระยะทาง 35 กิโลเมตร อยู่ห่างจากชายแดนประเทศพม่าระยะทาง 20 กิโลเมตร มีประชากรทั้งสิ้นจำนวน 943 คน ส่วนใหญ่เป็นชาวไทยใหญ่ เป็นหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ในพื้นที่ของอุทยานแห่งชาติถ้ำปลา-น้ำตกผาเสื่อมีทรัพยากรที่สำคัญคือป่าไม้ที่มีอุดมสมบูรณ์และเป็นพื้นที่ต้น มีลำน้ำแม่ น้ำสะงีไหลผ่าน และมีปลาจาดอยู่เป็นจำนวนมากจึงเป็นที่มาของชื่อหมู่บ้าน แต่ในปัจจุบันปลาจาดได้สูญหายไปจากหมู่บ้านแล้ว ปัจจุบันประชาคมหมู่บ้านได้ประกาศให้ลำน้ำแม่สะงีที่ไหลผ่านหมู่บ้านเป็นเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ ที่เชื่อมต่อกับวนอุทยานถ้ำปลาและเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญในจังหวัดแม่ฮ่องสอน แหล่งน้ำและป่าไม้จึงเป็นทรัพยากรที่สำคัญยิ่งต่อวิถีชีวิตของคนในชุมชน การที่จะอนุรักษ์ป่าต้นน้ำให้มีความยั่งยืนทางนิเวศ มีความสมดุลในมิติทางเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม จึงเป็นกระบวนการที่เริ่มจากการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน ในการที่จะสร้างความรู้ความเข้าใจ เจตคติ และความตระหนักตามหลักการมีส่วนร่วม หลักการเรียนรู้ร่วมกัน หลักการบูรณาการ มุ่งเน้นกระบวนการสิ่งแวดล้อมศึกษา ที่เหมาะสมกับระบบนิเวศ และสภาพท้องถิ่น มีการนำกิจกรรมในชุมชน ภูมิปัญญาท้องถิ่น มาสร้างเป็นแหล่งการเรียนรู้ในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมกันรักษาและใช้ทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนท้องถิ่นอย่างยั่งยืนต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาสถานภาพของป่าต้นน้ำหมู่บ้านนาปลาจาด ตำบลห้วยผา อำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน
2. เพื่อสร้างรูปแบบกระบวนการสิ่งแวดล้อมศึกษาในการเรียนรู้เชิงอนุรักษ์ของชุมชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าต้นน้ำหมู่บ้านนาปลาจาด ตำบลห้วยผา อำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้ เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมของคณะนักวิจัย และชุมชนในหมู่บ้านนาปลาจาด ตำบลห้วยผา อำเภอเมือง จังหวัดแม่ฮ่องสอน มีวิธีดำเนินการดังนี้

1. กลุ่มเป้าหมายในการวิจัยคือประชาชนในชุมชน ประกอบด้วย ผู้นำชุมชน ภูมิปัญญาในชุมชน เยาวชน ครู อาสาสมัครตำรวจบ้าน เจ้าหน้าที่อุทยานแห่งชาติถ้ำปลา – ผาเสื่อ และผู้ที่เกี่ยวข้องในชุมชน
2. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยประกอบด้วย
 - 2.1 เทคนิค A – I – C (Appreciation Influence Control) การเปิดโอกาสให้ชุมชนได้ร่วมประชุมปรึกษาหารือกันอย่างเปิดใจ แลกเปลี่ยนความคิดเห็นและหาข้อสรุปร่วมกันในการค้นหาแนวทางการดำเนินการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของชุมชน ที่ทุกคนพึงพอใจ และมองเห็นผลประโยชน์ร่วมกัน
 - 2.2 การสำรวจป่าไม้ในชุมชน คุณลักษณะทางกายภาพ ชีวภาพ คุณค่าการใช้ประโยชน์ของมนุษย์ และคุณค่าต่อคุณภาพชีวิตของผืนป่าต้นน้ำต่อชุมชน
 - 2.3 กิจกรรมการเรียนรู้เชิงอนุรักษ์ป่าต้นน้ำของชุมชนด้วยกระบวนการสิ่งแวดล้อมศึกษา
 - 2.4 การสัมภาษณ์ สัมผัส และการประชุมกลุ่ม (focus group)
3. ระยะเวลาในการเก็บรวบรวมข้อมูล 1 ธันวาคม 2551 – 28 กุมภาพันธ์ 2553

สรุปผลการวิจัย

1. สถานภาพของป่าต้นน้ำ จากการจัดเวทีถ่ายทอดความรู้เรื่องราวของป่าในชุมชน

ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบันพบว่ามีคุณลักษณะทางกายภาพ ชีวภาพ การใช้ประโยชน์ และคุณค่าต่อคุณภาพชีวิต ดังตารางที่ 1

ตารางที่ 1 แสดงคุณลักษณะทางกายภาพ ชีวภาพ การใช้ประโยชน์ และคุณค่าต่อคุณภาพชีวิตของป่าต้นน้ำบ้านนาปลาจาด

คุณลักษณะของป่าต้นน้ำ	อดีต	ปัจจุบัน
คุณลักษณะทางกายภาพ	เป็นป่าที่บ มีน้ำไหลตามลำธารอยู่ตลอดฤดูกาล	ป่าไม้ลดลง เพราะ ชาวบ้านทำไร่เลื่อนลอย
คุณลักษณะทางชีวภาพ	มีสัตว์มากมายหลายชนิด เช่น ชะนี (อู๋ยู), หมาป่า, กวาง, ม้า, นกต่างๆ, กระต่ายป่า มีพืชผักหลายชนิด เช่น ผักกูด, เห็ด, ชะอม, มีผลไม้ เช่น มะกอก (มะกอกป่า), มะขามป้อม, อ้อย, มะม่วงป่า, มะก้อ	สัตว์ลดลง เช่น ชะนี, หมูควาย, กวาง, เลียงผา, เสือ, หมูป่า, นก ปลาบางชนิดลดน้อยลงและปลาบางชนิดก็สูญพันธุ์ เช่น ปลาจาด, ปลาไหล, ปลามะนาว ปลาช่อนหาง ผลไม้ป่าบางชนิดหายากมาก เช่น มะไฟ, มะม่วงป่า, มะก้าบ่าง, หมากคอกแล่น
การใช้ประโยชน์ของมนุษย์	ใช้เป็นแหล่งอาหารมีอาหารป่าอยู่มาก เช่น หน่อไม้, เห็ด, ผักกูดดอย ฯลฯ	อาหารบางชนิดหายากมาก เช่น เห็ดเผาะ, หน่อไม้, ยอดหวาย, ตั๋งหน่อไม้ มีการตัดไม้จากป่ามาสร้างบ้าน
คุณค่าต่อคุณภาพชีวิต	ในน้ำมีปลาและป่าที่อุดมสมบูรณ์ มีความสงบและมีความเป็นอยู่ที่เป็นกันเอง มีฝนตกตา	ความอุดมสมบูรณ์ของป่าลดน้อยลง ปริมาณน้ำในน้ำแม่สะหังจากที่มีน้ำเยอะก็ลดลง สัตว์ป่าสูญหาย สูญพันธุ์ไปหมด ฝนไม่ตกตามฤดูกาล

การเปลี่ยนแปลงของผืนป่าที่เกิดจากการเรียนรู้ของคนในพื้นที่พบว่า มีการทำไร่เลื่อนลอยบนภูเขาโดยคนจากต่างถิ่น มีการถางป่าเพื่อทำการเกษตร การตัดไม้ การขุดหน่อไม้ไปขาย ไฟป่า ทำให้ความอุดมสมบูรณ์ของป่าลดลง ปริมาณของน้ำในลำน้ำแม่สะหังลดลง จากเดิมในฤดูร้อนช่วงเดือน

มีนาคม – เมษายน น้ำยังอุดมสมบูรณ์มากโดยเฉลี่ยปริมาณน้ำมีความสูงถึงเข่า ปลาที่มีปริมาณมากจนสามารถจับได้ด้วยมือเปล่า ดังนั้นจึงกำหนดแนวทางการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำของชุมชนร่วมกัน ด้วยการสำรวจพื้นที่ป่าไม้ในชุมชน การเตรียมความพร้อมและกิจกรรมสำหรับเยาวชนในการสำรวจผืนป่าต้นน้ำ การจัดหลักสูตรค่ายสิ่งแวดล้อม การจัดตั้งชมรมอนุรักษ์ป่า เพื่อสร้างและปลูกฝังจิตสำนึกของคนในชุมชนและเยาวชนในการอนุรักษ์ ชำรงรักษา ป่าต้นน้ำให้เป็นแหล่งการเรียนรู้และทรัพยากรในการดำรงชีวิตอย่างยั่งยืนและพอเพียง

2. รูปแบบการจัดกิจกรรมอนุรักษ์ป่าต้นน้ำด้วยกระบวนการสิ่งแวดล้อมศึกษา ของชุมชน

2.1 การเดินสำรวจผืนป่าของอาสาสมัครตำรวจบ้าน กำหนดให้มีการแบ่งทีมสำรวจเป็น 3 ทีม เพื่อทำการสำรวจเส้นทางและแหล่งศึกษารวมชาติ การทำไร่เลื่อนลอย การรุกป่า และการบันทึกการเดินทางเพื่อจัดทำเป็นแผนผังเส้นทางเดินป่า โดยใช้เส้นทางเดินทางภูเขาทางทิศตะวันตกของหมู่บ้านนาปลาจาดไล่เลาะตามห้วยยาง พบว่าป่ายังอยู่ในสภาพอุดมสมบูรณ์ น้ำในลำห้วยหลายสาย ถือว่าอยู่ในระดับที่น่าพอใจ พันธุ์ไม้ที่พบเป็นไม้ยืนต้น เช่น ไม้ติง ไม้สัก ไม้เหมือด ไม้เห่น ไม้แดง บางต้นใหญ่ประมาณ 4 – 5 คนโอบ พืชประเภทไผ่มีให้เห็นตลอดเส้นทาง พบสัตว์ประเภทสัตว์ปีก เช่น นกหัวจุก นกเป่า ไม้ไผ่ และพบร่องรอยของหมาป่า เก้ง เป็นต้น จากการสำรวจพบการทำไร่เลื่อนลอยของชาวบ้านห้วยขาน ในพื้นที่ต้นน้ำแม่สะงา (แม่น้ำสายใหญ่ของตำบลหมอกจำแป่) และไม่ห่างกันมากนักได้พบเห็นชาวเขาเผ่ากะเหรี่ยงแดง จำนวน 9 - 10 หลังคาเรือน ประชากรประมาณ 25 – 30 คน ทำการถางป่าทำไร่เลื่อนลอยครอบคลุมพื้นที่หลายร้อยไร่ และบางพื้นที่เป็นลักษณะการแผ้วถางใหม่เพื่อเตรียมเผาทำไร่บริเวณที่พบมีระยะห่างจากเขตติดต่อบ้านนาปลาจาดไม่ถึง 100 เมตร จากข้อมูลการสำรวจผืนป่าคณะสำรวจได้จัดทำแผนที่ผืนป่าและแบ่งหน้าที่รับผิดชอบออกเป็น 10 ปีก พื้นที่รับผิดชอบปีกละ 8,000 ตารางเมตร

2.2 กิจกรรมการเตรียมความพร้อมสำหรับเยาวชนในการสำรวจผืนป่า เป็นกิจกรรมที่มุ่งเน้นให้เยาวชนได้เรียนรู้ ศึกษา และร่วมมือกันวางแผนการทำงาน เกิดความรักสามัคคี การเคารพซึ่งกันและกัน การแสดงความคิดเห็น ยอมรับในความคิดเห็นของผู้อื่น เพื่อเตรียมความพร้อมในการ

ออกสำรวจผืนป่า เช่น กิจกรรมการดำรงชีวิตในป่าได้โดยไม่พึ่งพาสัตว์ที่ไม่จำเป็น การใช้วิทยุสื่อสาร ในขณะการเดินป่า การแต่งกายในการเดินป่า และข้อปฏิบัติในการเดินป่า เป็นต้น

2.3 กิจกรรมการเดินป่าสำหรับเยาวชน เป็นกิจกรรมที่ชุมชนจัดขึ้นเพื่อให้เยาวชนบ้านนาปลาจาดได้เรียนรู้ และปลูกฝัง สร้างจิตสำนึกรักในป่าไม้และทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่น โดยมีคณะตำรวบ้านเป็นวิทยากรนำเยาวชนเดินทางไปศึกษาระบบนิเวศภายในป่าของชุมชน

2.4 กิจกรรมการพัฒนาหลักสูตรค่ายสิ่งแวดล้อมโดยกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน ในการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำสำหรับเยาวชนในชุมชน โดยความร่วมมือกับหน่วยพิทักษ์อุทยานแห่งชาติถ้ำปลา-น้ำตกผาเสื่อ ซึ่งได้มีการจัดตั้งเป็นค่ายเยาวชนอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม หลักสูตรประกอบด้วย การให้ความรู้เรื่องป่าไม้ สัตว์ป่า น้ำ และระบบนิเวศ บทปฏิบัติการในการศึกษาระบบนิเวศป่า และบทปฏิบัติการการตรวจสอบคุณภาพน้ำอย่างง่าย

2.5 เยาวชนในชุมชนได้รวมกลุ่มกันจัดตั้งเป็นชมรม “รักษานาปลาจาด” มีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นเวทีของเยาวชนการอนุรักษ์ป่าไม้ ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมในชุมชน มีคณะกรรมการชมรม 7 คน สมาชิกชมรมซึ่งเป็นเยาวชนในหมู่บ้านจำนวน 60 คน

3. การนำผลวิจัยไปใช้ประโยชน์

การดำเนินการวิจัย การมีส่วนร่วมของชุมชนในการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำด้วยกระบวนการสิ่งแวดล้อมศึกษา ของป่าต้นน้ำ ในหมู่บ้านนาปลาจาด ทำให้ชุมชนได้ทราบถึงสถานภาพของป่าชุมชน จากเรื่องราวในอดีตของคนเฒ่า คนแก่ การเปรียบเทียบข้อมูลของผืนป่าในอดีตกับปัจจุบัน การร่วมกันกำหนดแนวทางในการถ่ายทอดองค์ความรู้และภูมิปัญญาต่อเยาวชนในชุมชนเพื่อการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติในอนาคต การสำรวจผืนป่าของคณะตำรวบ้านซึ่งเป็นแกนนำที่สำคัญในชุมชนได้พบปัญหาการบุกรุกพื้นที่ป่าไม้เพื่อทำไร่เลื่อนลอยของชุมชนใกล้เคียง จนนำไปสู่การจัดทำแผนที่ป่าของชุมชนและแบ่งหน้าที่รับผิดชอบในการดูแลรักษาผืนป่าร่วมกัน การพัฒนาหลักสูตรค่ายสิ่งแวดล้อมโดยกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนทำให้มีหลักสูตรท้องถิ่นเรื่องป่าไม้ สัตว์ป่า น้ำ และระบบนิเวศ บทปฏิบัติการในการศึกษาระบบนิเวศป่า และบทปฏิบัติการการตรวจสอบคุณภาพน้ำอย่างง่าย ที่เป็นการบูรณาการกับการจัดการเรียนการสอนในโรงเรียนบ้านนาปลาจาด และเยาวชนในชุมชน เกิดเป็นชมรม “รักษานาปลาจาด” ที่มีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นเวทีของเยาวชนการอนุรักษ์ป่าไม้

ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมในชุมชนอย่างยั่งยืน การขยายการการเริ่มต้นจัดกิจกรรม สิ่งแวดล้อมศึกษาในชุมชน ทำให้หน่วยพิทักษ์อุทยานแห่งชาติถ้ำปลา-น้ำตกผาเสื่อ ได้มีการจัดตั้งเป็น ค่ายเยาวชนอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้บริการต่อผู้สนใจต่อไป

อภิปรายผล

จากผลการวิจัยที่พบว่าคุณลักษณะทางกายภาพ ชีวภาพ การใช้ประโยชน์ และคุณค่าต่อ คุณภาพชีวิตของป่าต้นน้ำบ้านนาปลาจาด มีศักยภาพลดลงเนื่องจากการบุกรุกและการใช้ประโยชน์จาก พื้นที่ป่าของชุมชนใกล้เคียง ชุมชนจึงได้มีการจัดการเฝ้าระวังและดูแลรักษาด้วยการมีส่วนร่วมในการ วางแผน การสำรวจ การจัดกิจกรรมค่ายสิ่งแวดล้อม การติดตามประเมินผล ทำให้เกิดกระบวนการ ถ่ายทอดภูมิปัญญา ความรู้ จากคนเฒ่าคนแก่ในชุมชน ผู้นำชุมชน ตำรวจบ้าน และเจ้าหน้าที่หน่วย พิทักษ์อุทยานแห่งชาติถ้ำปลา-น้ำตกผาเสื่อ ต่อเยาวชนในชุมชน ทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ การ สร้างจิตสำนึก ความตระหนัก ทักษะ และการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ ดูแลรักษาป่าต้นน้ำ ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมในชุมชนอย่างยั่งยืน

ข้อเสนอแนะ

1. ควรมีการสร้างร่วมมือระหว่างนักวิจัยในมหาวิทยาลัยและนักวิจัยท้องถิ่น ชุมชน เยาวชน รวมถึงปลูกฝังความรู้ความเข้าใจใน หน้าที่การติดตามดูแลทรัพยากรในท้องถิ่น รวมถึง สุขอนามัยของชุมชน
2. ควรขยายผลการศึกษาแก่เยาวชน ครู นักเรียนและผู้นำชุมชน ในเขตพื้นที่ศึกษา ในการ ติดตามตรวจสอบทรัพยากร การแก้ไขและป้องกันปัญหาต่างๆที่จะเกิดขึ้นจากการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำ - ชุมชนสามารถประเมินสถานภาพแหล่งน้ำและประเมินคุณภาพน้ำจากลักษณะทรัพยากรชีวภาพและ ลักษณะทางกายภาพและเคมีของแหล่งน้ำ
3. ควรเสริมสร้างเครือข่ายในการอนุรักษ์และติดตามตรวจสอบการเปลี่ยนแปลงของทรัพยากร ป่าต้นน้ำ